

უნივერსალური სახალხო ბიბლიოთეკა
№ 7.

ილია ჭავჭავაძე

მგზავრის წერილები

გამომცემლობა

«ქართული წიგნი»

თბილისი

1925 წ.

გაქმნეს

ს. ს. მ. უ. ს. პოლიგრაფტრესტის 1-ლი სტამბა, პლენ. პრ. № 91.

მთავარლიტი № 1781. შეკვ. № 505/127. დაიბეჭდა 3000.

მგზავრის წერილები.

ვლადიკავკასიიდან ტფილისამდე.

I

დილის ექვსი საათი შესრულდა თუ არა, იმ სასტუმროს კარების წინ, რომელშიაც მე წინა-ლამეს ჩამოვხტი, რუსის პირდაუბანელმა და თავდაუფარცხნელმა „იამშჩიკმა“ ფოშტის პოვოსკა მოაყენა. ეს იყო ვლადიკავკასში. საკვირველია! რუსის მხატვრების სურათებზედ რა ლამაზად არის ხოლმე გამოყვანილი ამ სქელ-კისერა „იამშჩიკის“ ბრიყვი სახე, იმისი მიდუნ-მოდუნებული ზღაზვნა და უაღამიანო და პირუტყვული მიხვრა-მოხვრა. რამოდენადაც სურათია კარგი, ორი იმოდენად ნამდვილი საძაგელია. მაგრამ ამბობენ: И дым отечества нам сладок и приятен. კვამლის სიტკბოებისა კი რა მოგახსენოთ და სიამოვნებისას კი ამას გეტყვით, რომ კვამლი ფრიად სასიამოვნოა, ნამეტნავად მაშინ, როცა თვალებიდან ცრემლებს გვაყრევინებს ხოლმე.

როცა ავიბარგე, ესე იგი ჩემი ერთად-ერთი ბოხის ოდენა ცალ-თვალა ტყავის ხურჯინი ჩავაგდე პოვოსკაში, მივუბრუნდი ჩემს ახლად გაცნობილს ფრანსიელს გამოსასალმებლად.

— ეს ეტლი ვისი მოგონილია?—მკითხა მან და მიმი-
წვირა ხელი ფოშტის პოვოსკაზედ, რომელზედაც ჯერ არ
გამოფხიზლებული „იამშჩიკი“ უგემურად სთვლემდა.

— რუსისა,—ეუბასუხე მე.

— მგონი, არა ხალხი მაგაში არ შეეცილოს. მებრა-
ლებით მე თქვენ, რომ იძულებულ ხარო მაგას გაალაყე-
ბინოთ თქვენი ტვინი და გაადღვებინოთ თქვენი გულ-
მუცელი.

— რა ვქნათ? თუ მთელი რუსეთი მაგით დადის,
მე რაღა დამიშავდება?

— იმიტომაც შორს არ არის წასული!... ღმერთმა
მშვიდობის მგზავრობა მოგცეთ. მე კი, სწორედ გითხრათ,
თავს ვერ გამოვიმეტებდი, რომ მაგაში ჩავმჯდარიყავ.
მშვიდობით. თუ შევხვდეთ ერთმანეთს კიდევ როდისმე,
გთხოვთ მიცნობდეთ.

ამ სიტყვაზედ მომაწოდა ხელი გამოსასალმებლად
და ისე მჭიდროდ მომიჭირა ხელი, როგორც მარტო ევ-
როპიელმა იცის ზოლმე.

პოვოსკაში ჩავჯექ.

„იამშჩიკმა“ ერთი შემომიბღვირა, მერე აკრიბა სადა-
ვეები, „მწუო, მწუო“, დაუწრუწუნა მჭლე ცხენებს და
მოუღერა შოლტი. მჭლე ცხენებმა ყურიც არ შეიბერტყეს.
Ну, чо-о-орт, трогай што-ли! — დაუყვირა ცხენებს, აიქ-
ნივა სადავენი და ფეხებით ტყაპუნი დაიწყო. შენც არ
მომიკვდე, ცხენებმა ფეხი არ შესძრეს. ამ ყოფას ის ჩემი
ნაცნობი ფრანსიელი ფანჯრიდამ უყურებდა და სიცილითა
სკდებოდა. რა უხაროდა იმ სულელს?

— მთელი რუსეთი მაგით დადის განა? ხა, ხა, ხა!—
ხითხითებდა იგი: მაგითი დადის? ვილა დაეწევა!

თუმცა მე სამხიარულო არა მჭირდა-რა, მაგრამ მეც
გამეცინა. „იამშჩიკმა“ თავისი ძროხის თვალები ჩენკენ

მწყრაღად მოიბრუნა და პირუტყვეულად ბღვერა დამიწყო. მერე ისევ ცხენებისაკენ მიიგრიხა სქელი კისერი და ორი-ოდე შოლტი გადუჭირა. ცხენებმა, შეიტყეს რა რომ მეტი გზა არ არის, ყოველს დაკვრახედ ტყუპ-ტყუპი ტლინკები ჰყარეს, დაიძრნენ როგორც იყო ადგილიდამ და ძუნძულით გასწიეს. დანჯღრეულმა ზარმა დაიწყო თავისი უგემური ჟღარა-ჟღური, პოვოსკამ ქვებზედ ხტომა და მე ლაყლაყი ხან აქეთ და ხან იქით.

II

ამ ყოფით განვშორდი ვლადიკავკასს და პირი ჩემის ქვეყნისაკენ ვქენი. თერგის ხიდი ისე გამოვიარე, რომ, არამც თუ მისი წყალი დამელიოს, თვალიც არ ამიხილებია. მეშინოდა, რომ თერგ-დალეულობა არ დამწამონ-მეთქი. თერგ-დალეულები ჩვენს ქართველს კაცს როგორღაც არ ეჭაშნიკება და არ მოსწონს. ამაზედ ფრიად საფუძელიანი საბუთი აქვთ: პირველი, იმიტომ არ მოსწონთ, რომ თერგ-დალეულები მართლა და თერგ-დალეულები არიან, მეორე, იმიტომ.. იმიტომ, რომ მეორეღაც თერგ-დალეულები არიან, მესამე იმიტომ... იმიტომ... იმიტომ, რომ მესამეღაც თერგ-დალეულები არიან. მოდი და ამისთანა ჰკვიანური საბუთი საბუთით დაურღვიე ჩვენს დარღვეულს ქართველობას.

ეგ დასაღუპავი თერგი! რა ორპირი ყოფილა! დახე, როგორ მიმკვდარა. რაკი ზურგი ჩვენკენ უქნია და პირი რუსეთისაკენ, რაკი გაუმინდვრებია და გაუვაკნია, როგორღაც ის დევ-გმირული ხმა ჩასწყევტია. ჩვენი დამთხვეული თერგი ვლადიკავკასთან ის აღარ არის, რომელზედაც ჩვენს პოეტს უთქვამს:

„თერგი ჰრბის, თერგი ჰღრიალებს,
კლდენი ბანს ეუბნებიან“...

იქ ისე დამდოვრებულა, ისე დადუმებულა, თითქო ან როზგ-ქვეშ არის გატარებულიო, ან დიდი ჩინი მიუღიაო. მაგრამ იქნება თერგი იქ ეგრე იმიტომ მიჩუმებულა, რომ მობანე კლდენი გვერდთ არ ახლავს, ის კლდენი, რომლის:

„კლდოვანთა გულთა ღრუბელნი

შავადა ზედ დასწოლიან

და მრისხანებით ქვეყანას

წარღვნითა ემუქრებიან.“

მაგრამ მაინც-და-მაინც, ვაი შენ, ჩემო თერგო! შენ, ჩემო ძმობილო, ზოგიერთ კაცსავით, საცა მისულხარ, იქაური ქუდიც დაგიხურავს. ცოდვა არ არის, შენი ჭეჭა-ქუხილი, შენი ზარიანი ხმაურობა, შენი შფოთვა და ფოთვა, შენი გაუთავებელი ბრძოლა ქვა-კლდე-ღრესთან, თითქო შენი განიერი წადილი შენს ვიწრო საწოლში ვერ მოთავსებულაო. ბევრი რამ საგულისყუროა შენში, ჩვენო დაუმონაო თერგო, შენს ძლევამოსილს და შეუპოვარს დენაშია. აქ კი მიმრჩეალხარ დამარცხებულ და ნათრევ ლომსავითა. ცოდო ხარ და ცოდვას შერები!..

„ჰე, სოფელო, რაშიგან ხარ,

რას გვაბრუნებ, რა ზნე გჭირსა?“

შუადღე იყო, რომ ლარსის სტანციაში მოვედი. ლარსამდი ჩემმა გულმა ვერაფერი განსაკუთრებითი სიამოვნება ვერა მიიღო-რა, გარდა იმისა, რომ რამოდენადაც ჩემს სამშობლო ქვეყანას ვუახლოვდებოდი, იმოდენად გარემო ბუნებას ჩემის ქვეყნის ფერი ემატებოდა და თერგს—შფოთვა და ღელვა.

შევედი სტანციის ცარიელს ოთახში, ჩაის დალევა მიწოდდა და ამის გამო სამოვარის დადგმა შეუუკვეთე ერთს ფეხმოტეხილს სალდათსა, რომელიც ბოლოს სტანციის გუშაგად გამოდგა. მინამ სამოვარს შემოიტანდნენ, მივწეკ გაფიცრულ ტახტზედ და თავი ფიქრებს მივეცი.

ოთხი წელიწადი იყო, რაც მე რუსეთში ვიმყოფებოდი და ჩემი ქვეყანა არ მენახა. ოთხი წელიწადი!.. იცი, მკითხველო, ეს ოთხი წელიწადი რა ოთხი წელიწადია! პირველი, რომ მთელი საუკუნეა მისთვის, ვინც თავის ქვეყანას მოშორებია. მეორე, ეგ ოთხი წელიწადი ცხოვრების საძირკველია, ცხოვრების წყაროს სათავეა, ბეწვის ხილია, სიბნელისა და სინათლის შუა ბედისაგან გადებული. მაგრამ ყველასთვის კი არა. მარტო იმათთვის, ვინც რუსეთში წასულა, რათა ჭკუა ავარჯიშოს, ტვინსა და გულს მოძრაობა მისცეს,—ფეხი აადგმევინოს. ეს ის ოთხი წელიწადია, რომელიც ჭაბუკის ტვინსა და გულში გამოჰკვანძავს ხოლმე ცხოვრების კვირტსა. ეს კვირტი კიდევ ის კვირტია, რომელიდამაც მშვენიერი და ბრწყინვალე მტევანიც გამოვა და ძაღლ-ყურძენაცა. ოო, ძვირფასო ოთხო წელიწადო! ნეტავი იმას, ვისაც შენგან გადებული ბეწვის ხილი ფეხთა ქვეშ არ ჩასტყდომია, ნეტავი იმას, ვინც შენ რიგიანად მოგიხმარა.

III

რაკი ვლადიკავკასიიდან გამოვედი და ჩემის ქვეყნის სიომ დამკრა, გულმა სულ სხვა-რიგად დამიწყო ფეთქა. პოვოსკაში ქვებზედ ხათქა-ხუთქი უკეთესთა ფიქრთა დამიბნევდა ხოლმე. ახლა კი, როცა სტანციის ოთახის ტახტზედ მამა-პაპურად გავიშოტე, ღვთის წყალობა შენა გქონდეს, რომ მე ფიქრს მივეცი სრული ჩემი გულისყური და ყურადღება. ჯგუფად მომიგროვდა ყოველიფერი, რაც კი დამეტოვა ჩემს მშვენიერს პატარძალსავეით მართულს ქვეყანაში, რაც კი მენახა, მეცადნა და მეცნო. მრავალნაირი ფიქრები ერთად, რეულად, გონების თვალ-

წინ წარმომიდგენენ, მაგრამ ელვის უმაღლეს ერთი ფიქრი მეორეზედ მეცვლებოდა, ასე რომ ჩემი გონების თვალი ერთ-და-იგივე საგანზედ ერთს წუთსაც ვერ გავაჩერე— ერთის სიტყვით, ჩემს ტვინში სრული რევოლიუცია მოხდა: ძირს მილაგებულნი ფიქრები მაღლა მოექცნენ, მაღლა დალაგებულნი ძირსა. სიტყვამ რევოლიუცია არ შეგაშინოს მკითხველო! რევოლიუცია დაწყნარების სათავეა. ესეა ყოველიფერი ამ ქვეყანაზედ: ღვინო ჯერ უნდა ადუღდეს, დაირიოს და მერე დაწმენდება ხოლმე.

ამ ყოფაში ვიყავ. და უეცრად ერთმა ფიქრმა თავიდან ფეხებამდინ ელვასავით გამირბინა. პირველს ფიქრს მოჰყვა მეორე, მეორეს—მესამე, და ბოლოს ყველანი ერთ რთულ და ზედმიყოლილ გრეხილად შემექმნენ. როგორ შევეყრები მე ჩემს ქვეყანას და როგორ შემეყრება იგი მე, ვიფიქრე. რას ვეტყვი მე ჩემს ქვეყანას ახალს და რას მეტყვის იგი მე? ვინ იცის: იქნება მე ჩემმა ქვეყანამ ზურგი შემომამქციოს, როგორც უცხო ნიადაგზედ გადარგულსა და აღზრდილსა? იქნება ზურგიც არ შემამქციოს, იქნება მიმითვისოს კიდეცა, რადგანაც ჩემში მაინც-და-მაინც ჩემის ქვეყნის ღვრიტაა დადებული. მაგრამ მაშინ რა ვქნა, რომ ჩემმა ქვეყანამ მამიყოლოს და მიაშბოს თავისი დარდი, წუხილი, მხიარულება, იმედი თუ უიმედობა, და მე კი, მის ენას გადაჩვეულმა, ვერ გავიგო მისი ენა, მისი სიტყვა? იქნება მიმილოს კიდეც და, როგორც თავისი შვილი, გულზედაც მიმიკრას და ხარბად დამიგდოს ყური, მაგრამ მე შევიძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ვუთხრა და იმ სიტყვით დავრდომილს აღდგომის იმედი მოვფინო, უნუგეშოს ნუგეშინი ვცე, მტირალს ცრემლი მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გავუადვილო და ის თვითთოეული ნაპერწკალი, რომელიც არ შეიძლება რომ ყოველს კაცში არა ჟოლავდეს, ერთად შევიგროვო? შე-

ვიძლებ კი? შევიძლებ გასაგონის სიტყვის თქმასა? გადავწყვიტე, რომ ჩემი ქვეყანა მიმიღებს და მიმითვისებს კიდევ, იმიტომ რომ იმისი სისხლი და ხორცი ვარ; იმის სიტყვასაც და ენასაც გავიგებ, იმიტომ რომ მამულის სიტყვას მამულის შვილი ყურს უგდებს განა მარტო ყურიითა,—გულითაცა, რომლისათვისაც დუმილიც გასაგონია; ჩემს სიტყვასაც გავაგებინებ, იმიტომ რომ შვილის სიტყვა მშობელს ყოველთვის ესმის. მაგრამ ამას სულ სიტყვაზედ ვლაპარაკობ, საქმე კი საქმეშია. შენმა ქვეყანამ საქმე რომ მოგთხოვოს, მაშინ რასა იქ?—ვკითხე მე ჩემს თავს და გავჩერდი კიდევ. ვიგრძენ, რომ ამ კითხვამ შესწყვიტა ის ზემოხსენებული ჩემი ფიქრების ფერადი გრეხილი.

— მართლა და რა უნდა ვქნა?—ვკითხე ჩემს თავს ხმამაღლივ.

— ჩაი უნდა მიირთოთო,—მიპასუხა სტანციის გუშაგმა, რომელმაც ამ დროს შემოიტანა სამოვარი და ჩემს სტოლზედ დადგა.

— ჩაი!..

— სამოვარი იმისთვის არ მიბძანეთ?—მიპასუხა სულელმა გუშაგმა და გავიდა გარეთ. არ გასულა ამის შემდეგ რამდენიმე წუთი, რომ კარი ისევ გაიღო და ერთმა აფიცერმა შემოჰყო თავი. იმისი სახის მეტყველება ამჟღავნებდა, რომ ღვინოსა და არაყს ძალიან დაახლოვებით იცნობდა. თვალად ერთი ოც-და-ათის წლისას ჰგვანდა. ზედ ეტყობოდა, რომ მეზავრი არ იყო.

— ნება მომეცით,—მითხრა მან რუსულად,—გაგაცნოთ ჩემი თავი: მე გახლავართ პოდპორუჩიკი N, აქ ლარსში ვდგევარ, როტა მბარია.

— ძალიან მოხარული ვარ,—ვუპასუხე მე, წამოვუდევ ფეხზედ და ჩამოვართვი გამოწვდილი ხელი.

— საიღამ მობძანდებით?

— პეტერბურგიდამ.

— ფრიად სასიამოვნოა. ამ უდაბურსა და ვერანა ადგილას ერთი ეგ სიამოვნებალა მაქვს, რომ შეეხვდები ხოლმე მგზავრს განათლებულის ქვეყნიდამ. კაცი, რომელიც გონებითა სცხოვრობს, მოვალეა ღვთისა და ქვეყნის წინაშე შეხვდეს განათლებულს კაცს საბაასოდ გონების გასაფხიზლებლად. დიდად მოხარული ვარ, ბაასი ჭკვის საზრდოა.

მითხრა ესა და კიდევ გამომიწოდა ხელი, მეც ხელმეორედ ხელი ჩამოვართვი.

— თქვენ ვინა ბძანდებით?—მკითხა მან.

— მე გახლავართ ერთი სომხის სოვდაგრის დახლიდარი.

— დახლიდარო!..—სთქვა და ტუჩები აიპრუწა.

— დიად, ბატონო!

ჩემმა ახალმა ნაცნობმა, რომ ეს გაიგონა, მყისვე დიდკაცური სანახაობა მიიღო: მხრები მოიმარჯვა, ის პირველად მორიდებული ლაპარაკი სხვა ჰანგზედ შესცვალა.

— საიღამ მოდინა-ა-ართ?..—მკითხა გაკვირვებით დაცინებითაცა.

— პეტერბურგიდამ.

— ჰმ,—ჩაიცინა აფიცრმა,—პეტერბურგიდამ. კარგია, გღირსებით პეტერბურგის ნახვა. პეტერბურგი! ძალიან კარგი ქალაქია,—სთქვა ესა და არხეინად ჩამოჯდა სკამზედ:—პეტერბურგი!.. ო, ო, დიდი ქალაქია. პეტერბურგი!.. ვრცელი ქალაქია!.. არა ჰგავს თქვენ წითიან ქალაქსა. აბა რა ქალაქია თქვენი ქალაქი? ერთი თავიღამ რომ გადააფურთხო, ფურთხი ქალაქის ბოლოს დაეცემა. პეტერბურგი კი... ხომ გინახავთ პეტერბურგი? რუსეთის გულია. მართალია, აქამდისინ მთელი რუსეთი ჰფიქრობ-

და, რომ მისი გული მოსკოვია, მაგრამ მთელს რუსეთს მე განვუფანტე ეგ ცრუ და უგუნური აზრი: მე მწერალი გახლავართ. გთხოვთ, რომ მიცნობდეთ. ეგრე კი ნუ მიყურებთ. მე დავამტკიცე, რომ პეტერბურგია მთელის რუსეთის გული. იზლერის ბალი ხომ გინახავთ?

დავუგდევი ყური ამ აფიცერს და გულში კი ვფიქრობდი, ხომ არ გაგიჟებულა-მეთქი, მაგრამ გარდა ამ ვადარეულის ლაპარაკისა არა შევატყე-რა.

— არა, იზლერის ბალი გინახავთ, თუ არა?—მკითხა კიდევ იმან.

— პეტერბურგის გულობა რით დაამტკიცეთ?—ვკითხე მე და არ მივეცი პასუხი მის უკანასკნელს კითხვაზედ.

— არა, ჯერ მე მითხარით: იზლერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თქვენ, აქაურები, სამეცნიერო ლაპარაკს ჩვეულნი არა ხართ, ამიტომაც ერთის საგნიდამ მეორეზედ გადახტებით ხოლმე. თქვენ ზედმიყოლებითი, რიგიანი სჯა არ იცით. ეგ, რასაკვირველია, გაუნათლებლობისაგან მოგდით, მგონი, თქვენ არც კი იცით—რა არის ცივილიზაცია, ასოციაცია, არლუმენტაცია, ინტელიგენცია, კასაცია და ფილოლოლია. მაგრამ ეგ არაფერი, წარმავალია. თქვენც გაიწურთნებით. მადლობა ღმერთს, აფიცრობა და ჩინოფნიკობა ბევრი მოდის რუსეთიდან თქვენს გასანათლებლად. არა, ჯერ მითხარით, იზლერის ბალი გინახავთ, თუ არა? თუ ეგ არ გინახავთ, პეტერბურგიც არ გინახავთ.

— მინახავს.

— გინახავთ? მაშ თქვენ განათლებულებში ფეხი ჩაგიდგამთ. ფრიად მოხარული ვარ, ფრიად მოხარული ვარ. იზლერის ბალი? როგორი ბალია, ჰა? ფერიებით სავსე სამოთხე ის არის, აი! ფერიები, ხომ იცით, რა არის? ეგ სამეცნიერო სიტყვაა, იქნება არ იცოდეთ. ეგ მდაბიუ-

რად რომ ვთარგმნოთ, იმასა ჰნიშნავს, რომ ის ბალი საესეა ჟუჟუნა-თვალებიან ქალებითა. გინდა ერთს ჩაავლე ხელი, გინდა მეორეს. აი, განათლებას რა შეუძლიან. თქვენი ქალები კი კაცს დაინახვენ თუ არა, იმალებიან. არა, პეტერბურგი... დიდი ქალაქია, ფრიად განათლებული, და იზღერის ბალი განათლების გვირგვინია, ასეთი ბალია, რომ „მწუ“.

ამ სიტყვებზედ მეცნიერმა აფიცერმა თითებზედ იკოცა.

— მე იმედი მაქვს, რომ ეს სამოვარი ამ სტოლზედ თქვენთვის სდგას.

— თქვენმა იმედმა არ მოგატყუათ თქვენ.

— მე იმედი მაქვს, რომ თქვენ, როგორც განათლებულის ქვეყნიდან მოსული კაცი, მეც მითავაზებთ ჩაისა.

— არც მაგ იმედს გაგიმტყუნებთ.

— რომიც, რასაკვირველია, გვექნება.

— მაგაზედ კი უკაცრავოდ.

— ეგ ვერაფერი ნიშანია. თქვენ სომეხი ხართ, თუ ქართველი?

— ქართველი.

— ძალიან მიამა, რომ ქართველი ხართ. თუმცა ჩვენი ლერმონტოვი კი ამბობს, რომ нежали родные грузины, მაგრამ მაინც ქართველები სჯობია იმ პოიებსა, პაპიროსები კი, რასაკვირველია, გექნებათ.

— გახლავთ.

— იმედი მაქვს, რომ მითავაზებთ.

— დიდის სიამოვნებით. ინებეთ.

— აბა, მაშ თქვენ ჩაი დაასხით და მერე მოვეყვით სამეცნიერო ლაპარაკსა. თუმცა თქვენთვის ძნელი იქნება სამეცნიერო ლაპარაკის გაგება, მაგრამ მე შიგადაშიგ სამეცნიერო სიტყვებს მდაბიურად გითარგმნით და

ამ რიგად სამეცნიერო ლაპარაკის გაგებას გაგიადვილებთ.

მე ჩაი დავასხი და ერთი ჭიქა იმას დავუდგი. ჩაი რომ მოსვა, გამოაბოლა პაპიროსი და მოჰყვა ლაპარაკსა.

— თქვენი ქვეყანა, მეცნიერის ენით რომ ვთქვა, განათლებული არ არის, ესე იგი, მდაბიურის ენით რომ ვთქვა, გაუნათლებელია. ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

— აკი მოგახსენეთ, გაგიადვილებთ-მეთქი სამეცნიერო სიტყვის გაგებასა. ახლა დავიწყოთ იქიდან, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ესე იგი, გაუნათლებელია. ეს ჩაი მოსკოვისა უნდა იყოს?

— არა, სტავროპოლში ვიყიდე.

— სულ ერთია. ახლა დავიწყოთ, როგორც წელანა ვთქვით, იქიდან, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის. ეგ იმასა ჰნიშნავს, რომ თქვენი ქვეყანა ბნელია. ხომ გესმით?

— დიად, კარგად.

— ახლა რაკი იქიდან დავიწყეთ, რომ თქვენი ქვეყანა განათლებული არ არის, ისიც უნდა ვთქვათ, რომ განათლება რა არის. მე ამას მაგალითებით აგიხსნით: წარმოიდგინეთ ბნელი ოთახი. წარმოიდგინეთ, თუ არა?

— წარმოვიდგინე.

— არა, იქნება სადმე ერთი ფანჯარა ღია დაგრჩათ, ისიც დაკეტეთ.

— დავკეტე,— ვუპასუხე კი და სიცილი მომივიდა.

— ძალიან კარგი. რაკი ის ფანჯარაც დაკეტეთ, ფარდაც ჩამოაფარეთ.

— ჩამოვაფარე.

— რაკი ფარდაც ჩამოაფარეთ, ოთახიც დაბნელდება, ველარაფერს დაინახავთ. უეცრად შემოიტანეს სანთე-

ლი, განათდა ოთახი. განათლებაც ეგ არის. სწორედ მოგახსენოთ, არც ეს პაპიროსია ურიგო. პეტერბურგიდამ იქნება?

— არა, ვლადიკავკასში ვიყიდე.

— სულ ერთია.

— ახლა ხომ გესმით განათლების მნიშვნელობა?

— ძალიან კარგად.

— ახლა, რადგანაც აგახსენით განათლების მნიშვნელობა, თქვენ უნდა ერთი რამა გკითხოთ: თქვენში ცივილიზაცია როგორ მიდის?

— მაგისას ვერას მოგახსენებთ: დიდი ხანია ჩემს ქვეყანაში არა ვყოფილვარ.

— ეგ არაფერი, მე ეხლავ შევიტყობ, როგორ მიდის: გენერლები გეყოლებათ თქვენ, ქართველებს?

— იქნება ერთი ოციოდე მოგროვდეს.

— რაო, ოციოდეო!.. ო, ო, ეგ დიდი საქმეა,— წარმოსთქვა დიდის ყოფით ჩვენმა მეცნიერმა აფიცერმა,— ოციოდეო!.. ამ ერთ მუჟა ხალხში ჯა ოცი გენერალი!.. ეგ, ბატონო, დიდი ცივილიზაცია გქონიათ. ვერ უყურებთ, ოციოდე გენერალი! არა მჯერა. იქნება თქვენ, მეცნიერების ენით რომ ვთქვათ, დეისტვიტელნი სტაცკის სოვეტნიკებსაც მართალ გენერლებშია სთვლით, ესე იგი, მდაბიურის ენით რომ ვთქვათ, იქნება შტაცკის გენერლებსა, ანუ, უფრო მდაბიურად რომ ვთქვათ, უეპოლეთო გენერლებსა, ანუ ამაზედ უფრო მდაბიურად რომ ვთქვათ, უულვაშო გენერლებსაც მართალს გენერლებში სთვლით? უთუოდ ეგრე იქნება.

— არა, თქვენმა მზემ,— დაუფიცე მეც,— არა, თქვენმა მზემ, სულ მართალს გენერლებს მოგახსენებთ.

— ოციოდე მართალი გენერალი! ბარაქალა მართლმადიდებელ რუსეთს! სახელი და დიდება! საცა ფეხს შე-

სდგამს, დაამყარებს ხოლმე ცივილიზაციას. სულ რამდენი წელიწადია, რაც რუსეთი აქ შემოვიდა?

— იქნება სამოც-და-ათი.

— შვიდს წელიწადში ორი გენერალი? დიდი საქმეა, დიდი ცივილიზაცია არის. მერე როგორი გენერალი?! მართალი გენერალი! თუ ღვთის ძალით თქვენში ცივილიზაციამ ეგრე იარა, სამოც-და-ათ წელიწადს უკან კიდევ ოცი გენერალი მოგემატებათ და სულ ორმოცი შეიქნება. დიდი საქმეა, მე ეგ არ ვიცოდი. ან საიღამ უნდა შემეტყო? სულ არ იქნება სამი წელიწადი, რაც ამ ქვეყანაში ვარ. სწორედ მოგახსენოთ, არც მოცლა მქონდა, რომ თქვენის ქვეყნისათვის მეცნიერი თვალი დამეკვირვებინა. მე ერთს დიდს საოსტატო საგანს გამოვეყიდე, მრავალი ვიძიე, ისტორიები წავიკითხე და ჩემი დრო სულ ამ სამეცნიერო საქმეზედ გადავაგე. მაგრამ ცუდად არ წახდა ჩემი ღვაწლი, შთამომავლობა მოიგონებს ჩემს სახელსაცა.

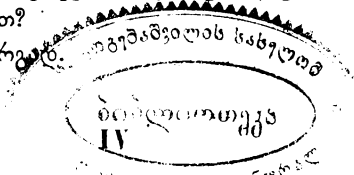
— რა იმოქმედეთ?

— რა ვიმოქმედე! ადვილი სათქმელია. აი ბატონო, რუსეთში მებატონეებს ყმები ჩამოართვეს! მებატონეს ბიჭი აღარ შერჩა. მოჯამაგირეს ანაბარას დარჩა. შეწუხდა ქვეყანა, მოჯამაგირეებმა დაუწყეს ყველაფერს სახლში პარვა. მე, როგორც გულმტკივნეული შვილი, ჩავუფიქრდი ამ ჩემის ქვეყნის მწუხარებას,—ვთქვი: ქვეყანას შველა უნდა-მეთქი. მადლობა ღმერთს, ვუშველე კიდევ. ასეთი რამ მოვიგონე, რომ მოჯამაგირეს სახლში პარვა აღარ შეუძლიან. ერთმა უბრალო შემთხვევამ კი მაპოვნინა წამალი. ჩემი დენშჩიკი ფრიად დიდი ქურდი იყო, საშაქრეში შაქარს აღარ უშვებდა. ვიფიქრე, ვიფიქრე, როგორ ვუშველო ამ საქმეს-მეთქი. დავიწყე ყუთის დაკეტა, მაგრამ ხან დაკეტა დამავიწყდებოდა ხოლმე, ხან გასაღები სტოლზედ დამრჩებოდა ხოლმე, და როცა სახლიდამ გავიდოდი, დენ-

შჩიკი შაქარს მომპარავდა. ბოლოს ავიღე, ორი ბუზი და-
 ვიჭირე და ჩავსვი საშაქრეში, თავი დავხურე და არ დავ-
 კეტე კი. ახლა მკითხავ --რისთვისაო? იმისთვისა, რომ თუ
 დენშჩიკი კიდევ შაქრის მოპარვას დააპირებდა, ხომ ყუ-
 თი ზნდა გაელო. რაკი ყუთს თავს ახდიდა, ბუზები მა-
 შინვე ამოფრინდებოდნენ. მერე, როცა შინ მოვიდოდი,
 ავხდიდი ყუთს და შიგ რაკი ბუზებს აღარ ვნახავდი,
 აშკარა იქნებოდა, რომ ყუთის თავი აუხდია ვისმე. ვინ
 ახდიდა, თუ არ ჩემი დენშჩიკი. რაკი ეს გამოვიგონე, მე
 დენშჩიკი შაქარს ველარ მპარავს. ეხლა, ყოველ დილას,
 ჩაის გავათავებ თუ არა, ოფახში ბუზებს ვიჭერ. დავიჭერ
 ბუზებს, ჩავსვამ შაქრის ყუთში და მთელი დღე არხეი-
 ნადა ვარ: ვიცი, რომ არავინ მომპარავს. როგორ მოგ-
 წონთ ჩემი აზრი? იაფი და ქურდობის უებარი წამალია.
 ეგ წამალი ყველაფერში იხმარება, რასაც კი ჩვენს ოჯახ-
 ში ყუთში ვინახავთ ხოლმე. ეს აზრი ჯერ არავისათვის
 არ გამიმტკიცებია, მაგრამ თქვენი ქვეყანა ისე მიყვარს,
 რომ თქვენ ეგ გაცნობეთ და გთხოვთ—თქვენც გაუნა-
 თლებელს მებატონეებს აცნობოთ. ერთი ეს არის, რომ
 არაყის ქურდობას ჯერ ვერა ვუშველე-რა. არაყის ბო-
 თლშიაც კი ვცადე ბუზების ჩასმა, მაგრამ ეგ წყეულე-
 ბი შიგ ირჩობიან—*губа не дыра*. მაგრამ მაგის წამალ-
 საც მალე მოვიგონებ. არა, როგორ მოგწონთ ჩემი ოსტა-
 ტობა? ფრანსიელებმაც იციან ხოლმე მაგისტანა ეშმაკო-
 ბის მოგონება, მაგრამ იმათის მაშინების ყიდვა ძვირია.
 ეს ჩემი ოსტატობა კი გროშიც არ დაჯდება. აბა რა
 არის ორის ბუზის დაჭერა და ყუთში ჩასმა? დიდი არა-
 ფერი. აბა ეხლა ჰნახეთ, რა შედეგი ექნება ამ ჩემ მოგო-
 ნილ საქმეს: ეს ჩემი ოსტატობა რომ გავრცელდება, მა-
 შინ შეიძლება რომ ბუზების სყიდვა დაიწყონ. აი, ქვეყა-
 ნაში ახალი აღებ-მიცემობაც გაჩნდება: ჩაივლით ერთს

მშვენიერს დილას თქვენს ქალაქში და დაინახავთ ბუზების მალაზიასა. ცუდია თუ? რამდენი მშვიერი კაცი ლუკმას იშოვნის ბუზების მეოხებითა. ეხლა კი ბუზები რანი არიან? არაფერი. რის გამოსადეგნი არიან? არაფრისა. აი, მეცნიერის და ჭკვიანის კაცის ნამოქმედებსა და ნაღვაწლს რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ქვეყნისათვის. მე აქ არ მოვდიოდი, თუმცა კი ბევრს მეხვეწებოდნენ. ჩემს გულში ვამბობდი: ღმერთს თუ ნიჭი მოუცია რამე ჩემთვის, ისევ ჩემებს გამოვადგე-მეთქი, მაგრამ ამ ახლად დაჭერილ ქვეყნებს უფრო განათლება უნდა-მეთქი; აქ განათლებული კაცები საჭირონი არიან. აბა ცოტა ხანი მოიცადეთ, რა მოხდება. მე ხომ, ზევით რომ ვთქვი, ის მოვიგონე, ახლა სხვა ჩემისთანა სხვას მოიგონებს, იქნება იმისთანა კაციც გამოვიდეს, რომ თქვენს ქალაქშიაც იზღერის ბალი გამართოს: მეცნიერის კაცისათვის ყველაფერი შესაძლოა. ამ ყოფითა მთელის პეტერბურგის განათლება აქ გადმოვა. მაშინ ჰნახავთ, რომ ერთს მშვენიერს დღეს სეირნობა გაიმართება იზღერის ბაღში, იმ ბაღში თქვენი ქალები თამამად სიარულს დაიწყებენ, გინდა ერთს უთხარ „შენი ჩირიმე“, გინდა მეორეს, ხმასაც არ გაგცემენ. აბა ხალხი მაშინ დაინახავს თავისს სამოთხეს, როგორც მეცნიერნი იტყვიან, ესე იგი, სამოთხე რომ მდაბიურად ვთქვათ... მაგრამ რა ვთქვათ, მდაბიურადაც სამოთხე სამოთხეა. ხომ გესმით?

— ძალიან კარგად.

იმ საღამოს სტეფანწმინდას აშოვედნა მშვენიერი საღამო იყო, ასე რომ იმ ღამეს იქ დავრჩი, რათა თვალი გამეძლო მშვენიერის სანახავების ხილვითა. ოხ, საქართველოვ!

„სხვა საქართველო სად არის,
რომელი კუთხე ქვეყნისა?“

ოთახიდან გარეთ გამოვედი და შევხედე სტეფანწმინდის პირდაპირ აყუდებულს მყინვარსა, რომელსაც ყაზიბეგის მთას ეძახიან. დიდებული რამ არის ეგ მყინვარი. აბა მაგას შეუძლიან სთქვას: ცა ქუდადა მაქვს და დედამიწა ქალამნადაო. ცისა ლაჟვარდზედ მოჩანდა იგი თეთრად და აუმიღვრევლად. ერთის მუჭის ოდენი ღრუბელიც არა ჰფარავდა მის მაღალს შუბლსა, მის ყინვით შევერცხლილს თავსა. ერთად-ერთი ვარსკვლავი, მეტად ბრწყინვალე, ზედ დაჰნათიდა, ერთს ალავს გაჩერებული, თითქო მყინვარის დიდებულს სახეს განუცვიფრებიაო. მყინვარი!.. დიდებულია, მყუდრო და მშვიდობიანი, მაგრამ ცივია და თეთრი. დანახვა მისი მაკვირვებს და არ მალეღვებს, მაციებს და არ მათბობს,—ერთის სიტყვით მყინვარია. მყინვარი მთელის თავის დიდებულებით საკვირველია და არა შესაყვარებელი. აბა რად მინდა მისი დიდება? ქვეყნის ყაყანი, ქვეყნის ქარიშხალი, ქროლვა, ქვეყნის ავ-კარგი მის მაღალს შუბლზედ ერთ ძარღვსაც არ აატოკებს. ძირი თუმცა დედამიწაზედ უდგა, თავი კი ცას მიუბჯენია, განზედ გამდგარა, მიუკარებელია. არ მიყვარს არც მაგისთანა სიმაღლე, არც მაგისთანა განზედ გადგომა, არც მაგისთანა მიუკარებლობა. დალოცა ღმერთმა ისევ თავზედ ხელაღებული, გიჟი, გადარეული, შეუპოვარი და დაუმონავი მღვრიე თერგი. შავის კლდის გულიდან გამდმოსკდარი მოდის და მოზღავის და აბლავლებს თავის გარეშემოსა. მიყვარს თერგის ზარიანი ხუილი, გამაღებული ბრძოლა, დრტვინვა და ვაი-ვაგლახი. თერგი სახეა ადამიანის გალვიძებულის ცხოვრებისა, ამაღელვებელი და ღირს-საცნობი სახეც არის: იმის მღვრიე წყალში სჩანს მთელის ქვეყნის უბედურების ნაცარ-ტუტა. მყინვარი კი უკვდავებისა

და განცხრომის დიდებული სახეა: ცივია— როგორც უკვდა-
ვება და ჩუმი— როგორც განცხრომა. არა, მყინვარი არ
მიყვარს, მით უფრო, რომ მიუკარებლად მალაღია. ქვე-
ყნის ბედნიერების ქვაკუთხედი კი ყოველთვის ძირი-
დამ დადებულია, ყოველი შენობა ძირიდან ამალღებულა,
მალღიდან კი შენობა არსად არ დაწყებულია. ამიტომაც
მე, როგორც ქვეყნის შვილს, თერგის სახე უფრო მამწონს
და უფრო მიყვარს. არა, მყინვარი არ მიყვარს: მისი სი-
ცივე ჰსუსხავს და სითეთრე აბერებს! მალაღიაო! რად მი-
ნდა მისი სიმაღლე, თუ მე იმას ვერ ავწვდები და ის მე
ვერ ჩამომწვდება. არა, არ მიყვარს მყინვარი. მყინვარი
დიდ გეტეს მაგონებს და თერგი კი მრისხანე და შეუპო-
ვარს ბაირონსა. ნეტავი შენ, თერგო! იმითი ხარ კარგი,
რომ მოუსვენარი ხარ. აბა პატარა ხანს დადევ, თუ მყარალ
გუბედ არ გარდაიქცე და ეგ შენი საშიშარი ხმაურობა
ბაყაყების ყიყინზედ არ შეგეცვალოს. მოძრაობა და მარ-
ტო მოძრაობა არის, ჩემო თერგო, ქვეყნის ღონისა და
სიცოცხლის მიმცემი...

V

ჩამოლამდა. თერგისა და მყინვარის ყურებაში და
ზოგიერთ ფიქრების გართვაში დრო ისე გამეპარა, რომ
თითქმის ვერ შევიტყე— მზე როგორ გამოესალმა მისგან
გამთბარ ქვეყნიერებასა და როგორ მიეფარა მთებსა.
დალამდა, თვალ-წინ აღარა სჩანს—რა, მისწყდა ხმაურობა
ქვეყნისა, ქვეყანა დადუმდა.

დალამდა, მაგრამ არ ვიცი, რას ვიქმოდი, რომ იმე-
დი არა მქონდეს კვლავ გათენებისა. სიცოცხლე სიცოც-
ხლედლა ელირებოდა?.. მიყვარს, ბუნებავ, შენი დაწყო-

ბილობა, რომლის მეოხებითაც ყოველი ღამე თენდება ხოლმე.

დალამდა, მაგრამ მე მაინც სტანციის გარეთა ვარ და დაჟინებით ყურაცქვეტილი გონებას ვადევნებ თერგის თავზედ ხელალებულის დენის ხუილსა. ყველა დადუმდა და შენ არ სდუმობ, თერგო! მერწმუნეთ, მე მესმის ამ ხმაგაკმენდილს ქვეყანაში თერგის დაუჩუმაარი ჩივილი. არიან ადამიანის ცხოვრებაში იმისთანა წუთნი მარტობისა, როცა ბუნებას შენ თითქო შენსას აგებინებ და იგი თავისას შენ გაგებინებს. ამიტომაც შეგიძლიან სთქვა, რომ მარტობაშიც არსად მარტო არა ხარ, ჰოი, ორფეხო ცხოველო, რომელსაც ადამიანს გეძახიან. ამ ღამეს ვგრძნობ, რომ ჩემის ფიქრებისა და თერგის ჩივილის შუა არის რაღაც იდუმალი კავშირი, არის რაღაც თანხმობა. გული მიტოკს და მკლავი მითრთის. რისთვის? დროს დავაცალოთ ამის პასუხის მიცემა.

დალამდა. მისწყდა ადამიანის ფეხის ხმა, მისწყდა ადამიანის მორკმული ხმაურობა, აღარ ისმის მისის დაღლილის ზრუნვისა და წადილის გუგუნი, ქვეყნის ტკივილმა დაიძინა, ადამიანი აღარა სჩანს ჩემს გარეშემო. ვაი, რა ცარიელია ეს სავსე ქვეყანა უადამიანოდ!... არა, წარიღეთ ეს ბნელი და მშვიდობიანი ღამე თავის ძილითა და სიზმრებითა და მომეცით მე ნათელი და მოუსვენარი დღე თავის ტანჯვითა, წვალეებითა, ბრძოლითა და ვაი-ვაგლახითა! ჰოი, ბნელო ღამევ, მეჯავრები შენ მე! შენ რომ არ დაარსებულყავ ქვეყნისათვისა, მე მგონია, რომ ნახევარი უბედურობაც ადამიანისა ქვეყანაზედ არ იქნებოდა. შენთა მოვლენათა დასცეს პირველად თავხარი ადამიანის გონებასა და დააფრთხეს იგი. მას აქეთ შეშინებულსა გზათვისი ვერ უპოვნია,—და აჰა, იბრძვის ადამიანი და დღევანდლამდე ათასში ერთსა თავისი ერთხელ დამფრთხალი

გონება ფრთხილად ვერ გადუქვევია, აი მიზეზი ქვეყნის უბედურობისა. ჰოი, ბნელო ლამევ! მეჯავრები შენ მე. შენის კალთის ქვეშა, ვინ იცის, რამდენი გაბოროტებული მტერი ადამიანისა ეხლა თავს იმალავს? ვინ იცის, ამ ბნელ ფარდის ქვეშ, რომელიც ეხლა ჩემს თვალს ჩამოაფარე, რამდენი მჭედელი და მტარვალის ქვეყნისა სჭედავს ბორკილთა ადამიანის ბედის შესაჭედად? შენ ხარ ხელის შემწყობი იმ ხელობისა, რომელსაც თვალთმაქცობას ეძახიან და რომელიც ადამიანის დამფრთხალს გონებასა უბედურობას ბედნიერებად აჩვენებს ხოლმე; შენ ხარ ჟამი და დრო კუდიანების სერობისა, საცა ისმის სადღეგრძელო სიბნელისა. ჰოი, ბოროტო, წარვედ ჩემგან, დღეო ნათელო, მოვედ შენ!..

VI

სტანციაში შევიტყე, რომ მთებში დიდი დაბრკოლებაა ფოშტით მიმავალისათვის, რადგანაც სტანციებში ცხენები ხშირად თურმე აკლდებათ. მირჩიეს ფასანაურამდე ცხენი მეჭირავნა და ცხენ-და-ცხენ გადავსულიყავ. მე ეს რჩევა ჰკვაში დამიჯდა. იმ ფიქრით მივეცი თავი ძილს, რომ ხვალე საჯდომს ცხენს ვიჭირავებ და ისე გავივლი მთებსა.

გათენდა. რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის რიჟრაჟო! რა მშვენიერი რამა ხარ, დილის ცვრით პირდაბანო-ლო ქვეყანავ! მე მგონია, რომ ამ დილას ყოველი ტკივილი ქვეყნისა უნდა დაყუჩებულიყოს, მაგრამ თერგი მაინც ჰბლავის და იბრძვის. სჩანს ქვეყნის ტკივილი დაუყუჩავია.

გათენდა და გაიხმაურა ქვეყანამ ადამიანის ხმითა. დღემ დაიწყო თავისი დაუდგარი ფაცა-ფუცი. კარგია

გალვიძებული ადამიანი!.. მაგრამ უფრო უკეთესია ადამიანი, რომელსაც ძილშიაც არა სძინავს, ქვეყნის უბედურობით გულალტკინებულსა. ჩემო ლამაზო ქვეყნავ, არიან ამისთანანი შენში? მე მოვნახავ და, თუ ვიპოვე, ვეთაყვანები.

გავედი სტანციის გარეთ და ერთს მოხევეს შევხვდი. ვიქირავე მისგან ცხენი იმ პირობითა, რომ თითონაც ცხენით გამომყოლოდა. ბოლოს არამც თუ ვინანე, დიდად კმაყოფილიც დავრჩი, რომ ჩემი საქმე ეგრე მოეწყო. ჩემი მოხევე ძალიან კაცი გამოდგა. იგი იყო ჭალარამორეული, ხანში შესული კაცი. ბოლოს გამოჩნდა, რომ იგი თვალ-ყურ-მადევარიც ყოფილა იმ პატარა ქვეყნისა, რომელიც მის გარეშემო ბედს შემოეხაზა და რომელიც იმის უფერულის ცხოვრების მისაქცევ-მოსაქცევად დაენიშნა.

შევსხედით ცხენებზედ და წამოვედით სტეფანწმინდიდამ. უკანასკნელად შევხედე მყინვარს. იგი როგორღაც დიდკაცურად იბღვირებოდა თავისს სიმაღლიდამ. ამან ამირია იმ დილით დამშვიდებული გონება. გულმა კვლავ ტოკვა დამიწყო და მკლავმა თრთოლა. სრულის მძულვარებით მოვაშორე თვალი მყინვარის დიდებულებასა და უფრო დიდის პატივით გამოვეთხოვე მის ფეხთა ქვეშე გაგიჟებით მავალს თერგსა.

ჩემი მოხევე სანახავად ღირსი იყო. იგი, თითონ ზორბად მოსული, იჯდა ერთს პატარა მთის ცხენზედ, რომელიც თითქმის მთელს გზას მგლურის ძუნძულით სასაცილოდ მოძუნძულებდა. ჩემს მოხევეს ჩამოეთხატა ბანჯვლიანი ქუდი თვალებზედ და ისე გარინდებული იდვა განიერ უნაგირზედ გადაბოტებული, ისე არხეინად და გულაუმიღვრევლად აყოლებდა თავის ახოვანს ტანს ცხენის ძუნძულს, ისეთის დამშვიდებით და განცხრომით აბოლებ-

და თავის ჩიბუხსა, რომ გეგონებოდათ — ამისთანა ქეიფში სხვა კაცი ძნელად თუ იქნება დედამიწის ზურგზედაო.

— რა გქვიათ, ძმობილო? — ვკითხე მე.

— . . . ლელთ ლუნრას მიხმობენ, — მომიგო მან.

— სადაური ხარ?

— სადაველ? გაიბოტნრდამ, აქაივ მთაჩრა, თერგ-კიდურზედ.

— ქართველი ხარ, თუ ოსი?

— ოვსრ რაილ ვიქნები?! ქართველ ვარნ, მახტევე.

— კაი ადგილია ეს თქვენი ადგილი.

— არაა გონჯაი¹⁾: ჩვენს ბეჩარბას შეჰფერობს.

— ამისთანა წყალი, ამისთანა ჰაერი სწორედ ბედნიერებაა.

— ჰმ! — ჩაიცინა მოხევემ.

— რას იცინი?

— საცრნალს ვიცრნი. ცარრალ სტვამაქი მაგნრთ ვერ გაძლებს,

— აქ ძალიან მოსავალი უნდა იცოდეს!

— რაილ არ ეცოდინებო? ადგრლ არაა გონჯაი, პატარ გვაქენ: თვითვანულს კაცს ორ-ორ შაბადის ყანა არ ექმნების. ვიწროდ ვარნ.

— ეს დიდი გზა დიდ ხელს მოგცემთ.

— რაი ბედენაა გზაი? იგ მრსთვის ვარგობს, ვისტც თვის ნაშერელ-ნამუშევრ გასატან-გასასყიდ აქენ.

— მაშ ქირაზედ არ დადიხართ?

— რაილ არ დაედრვართ? დაედრვართ.

— მაშ ქირით ფულს იშოვნით.

— ვშაულაბთ. ჯობეჩი არ რჩების: მთის კაცი მახტევე სვამეხის კერძა. ჰამადი-სმადი არაა სახლჩი, ნაშრვერ დუქანჩი მიდის.

¹⁾ გონჯაი — ცუდი.

— მაშ ისევ ბარი სჯობნებია: იქ ხალხი უფრო მაძლარია.

— ვინ უწყის? იქართაც სპირ-ბოროტორა დარჩენა. ადგრლ ჰხაშმობს. იქაველ კაცს ფერი არა აქვენ, ჯანი არა აქვენ. აქაველ ჯან-მრთელნი არნ. ცარგვლის გამჩენმა განგო: იქაით მაძღრობა, აქაით სიმრთელე.

— რომელი ქვეყანა სჯობია, მაძლარი თუ მრთელი?

— ორივენ ერთადა. უერთ-ურთოდ ქვეყანაი გონჯაა.

— ორში რომ ერთი ამოგარჩევიონ?

— ორჩრდა? არჩევენზედ? ამ ლორლიან კლდეთ ვიჯობდი, ჯან-მრთელა. ადამის ძეი ბალახრთაც, გაჭრდის, გაძღბის, სატყვარს რაი ეყვის?

ამ დროს ჩემს მოხვევს უეცრად თოკის უზანგი ჩაუწყდა, თავი ვერ დაიმაგრა და ცხენს გვერდზედ მოექცა. მერე ისევ გასწორდა, ჩამოხტა ცხენიდან და დაიწყო უზანგის გამართვა.

— სპირ-ბოროტორა შეკაზმულ ცხენ,—წამოიძახა ღიმით მოხვევებ,—დაილოც შიშვალ ცხენ: ფეხ გადაწვდრდი და გადაჯდრდი.

მე აღარ მოვუცადე მოხვევს და წინ წავედი.

VII

-- ერთი მითხარ, თუ ღმერთი გწამს, -- ვუთხარი მოხვევს, როცა მე დამეწია, -- აი სტეჟანწმინდის პირდაპირა მონასტერია?

— თერგ-გაღმით?

-- დიაღ.

— გიწყალბნოსთ ცოცხალთა, შეგინდნოსთ მკვდართა, წმინდა სამების სახტარი არნ, უწინდალთ განძთა საფარი, ერთა საბჰო.

— როგორ თუ განძთა საფარი, ერთა საბჰო?

— ქართველთა მეფეთა განძი აქილ უფარვან მტრინობას, მცხეთილ საუნჯეი საფარად აქ ზილულა მრავალჯერ.

— საბჰო რალა არის?

— საბჰო? აქილ არნ სენაკ, სად სამართალი ბჰეთან იბჰრდის. რაიც მძრმა სჰჰე ხევი ავარდის, მჰნ იბჰობრდნეს.

— ვერ მეტყვი, როგორ იყო ეგ ბჰობა და რაზედ უფრო მოხდებოდა ხოლმე?

— რაიდ ვერ გეტყვი? რაიც ვუწყი შეგასმენ. როდეს ასტყდის ერობაჰი დიდ-დევა, დიდ-სჰჰე, დიდ-არჩევანი, ერობას იქარდ გამართვინ, აირჩრვინ ბჰედა ბრძენ-ბერკაცნი, პეიტრობით¹ სახელ-დებულნი, დასხმინ მათ იმ სენაკი საბჰობად. რაიც მერედ სამების სახელით, ღთისგან მათხანვილ მადლით იგნ ბჰენი სთჰმირან, გადასჰრიდრან, არვინ შეშლრან, არვინ გადავლრან.

--- შენ მოსწრებიხარ მაგისტანა ბჰობას?

— რაიდ შავესწორდი? აღრინდალ თჰმულობას გიზრახან.

— ეხლა რატომ აღარ არის ეგა?

— აწრნა?..

ჩაფიქრდა ჩემი მოხევე და პასუხი კი არ მომცა. ცოტა ხანს, შემდეგ თითონ მკითხა მე:

— შენ რაი მილეთის ხარნ?

— ქართველი ვარ, განა ვერ შემატყე?

¹) პეიტრობით—მეტის გონებით სახელგათჰმულნი.

— რაიდ შეგეტყვის? ტალვარ¹ არა გაქვს ქართველთა: რუსად მორთულხარ.

— განა კაცს ქართველობა მარტო ტანისამოსზედ შეეტყობა?

— თვალთათვის ტყობად ხამასელ არა.

— ენა და საუბარო?

— ქართველთ ენად ბევრი საუბრობს: სვამეხიც, რესიც, თათარიც, სხვა მილეთიც.

— ტანისამოსს ქართველისას კი ცოტანი იცმენ?

— ქართველის ტალვარის იერი² სრულად სხვარა. რუსულში ქართველ კაც მეუცხოების.

— ქართველი გულით უნდა ქართველობდეს, თორემ ტანისამოსი რა არის?

— მართლ ხარ. მაგრამად გულში ვინ ჩაიხედნის? გული შიგნად არნ, უხედველ, ტალვარ გარედ არნ, სახედველ.

— თუმცა მე რუსული მაცვია, დამიჯერე, რომ გულით ქართველი ვარ.

— იქნების.

არ ვიცი, ჩემმა მოხევემ დამიჯერა, თუ არა. ეს კია, რომ ამის შემდეგ ამისთანა ბაასი გავაბით.

— წელანდელ სიტყვაზედ რომ პასუხი არ მომეცი,— დავიწყე კვლავ მე:— მე გკითხე, ეხლა რატომ აღარ ბჭობენ-მეთქი სამების სენაკში.

— აწინა?.. ერობა სად არნ? რუსობაში ვარნ. აწინა ყველანი გაცუდდის, ყველანი გაუქმდის. სამების ძირი სოფელ გერგეთ არნ. იქაველ კაცთ მეფეთა შეუთქვეს სანტრის დარაჯობა. მის სამაგრერ მეფეთა თარხნობა მია-

1) ტალვარი—ტანისამოსი.

2) იერი—შეხედულობა.

ნრჱის სრულ სოფელს, გუჯარიც მასცის საშერლი-შერლად. ყვაველ ღამ აწინაც გერგეთიდ სამ-სამ კაც დარაჯად იგზავნების. გერგეთელნ აწინაც სახტრის დარაჯობას თავ-დებულობენ, მაგრამად რუსობაჩი თარხნობა გაუცუდდის, მეფეთ გუჯარს რუსობამ ყური არ ათხრვის. გერგეთი აწინა სხეავრთა ბეგრობს. გაუქმდის აღრინდალ დაწყობაი, ღთის მათხანელ მადლრთი ბჱობაიც სამებაჩი გადავარ-დის.

— მაშ უწინდელი დაწყობა და დრო უკეთესი იყო?

— რაიდ არა?

— რით იყო უკეთესი?

— აღრინდა აჱად თუ კარგად ჩვენ ჩვენი თაგნი ჩვე-ნანდვე გვეყუნეს, მით რყვის უკედ. აღრინდა ერი ერობ-დის, გული გულობდის, ვაჟი ვაჟბდის, ქალაი ქალბდის. აღრინდა?! ერთ-ურთს დავეყუნდით, ერთ-ურთს ვიხევეწებდნით. აღრინდა?! ქვრივ-ობოლთ ვიფარე-დით, შინ მიწორელს¹, გარედ მანეს დავულაგმნდით, ღთისა და ბატონის იასაულს მის ყუდროს არ მიეკერძ-დნით, ერთ-ურთს ღალ მტერთან ჩავეფარვინდით, დაცე-მულ ვიურვებდნით, ატირდომილს ვიხოიშინდნით და ესრედ რყვის ბრალება კაცისა, ერთ-ურთობა. აწინა ერობა დაიშალის, მეძავ-მრუშობაი ჩამოვარდნის, ხარ-ბობაი, ანგარი გვერგენის, ერთ-სულობაი დავარდნის, მტრობა-ბძარვაი გახშინდნის. აწინა ქვრივ-ობოლ ვინ გა-ნიკრთხის, ატირდომილ ვინ გააცრინის, დაცემულ ვინ აღა-დგინის? აწინა არა არნ კაცნი და თუ არნ—პირად და გულად ჯულურ არნ. ერი დავარდნილ, გალახულ არნ, ვრდომილ-კრთომილ. წარხდა ქართველთა სახელი, ქართ-

¹) მიწორიელ—ეშმაკი.

ველთა წესთ-წყობანი. აღრრდა ჩვენობა რყვის. წარბდა, მორსრნა ქვეყანანი, რაი აწრნა ჩვენი დარჩენა? ჰამანდ-სმად სასყრდვალ, ტყეი სასყრდვალ, გზანი სასყრდვალ, ლოცვა-კურთხევაი სასყრდვალ, სამართალ სასყრდვალ, რაიდ დარჩების ბეჩავი მახევე?..

— ეხლა რომ მშვიდობიანობა არის?

— რაის ვაქნევ ცარალ მშვიდბას ცარალ სტვამქით. რაი არნ მშვიდბა? უხმარ სატევარს ჟანგი დატევის, უსრბოლო წყალჴი ბაყყენი, ჴია-ჴუანი, ქვემძორმი გამრავლდის. უღტგარ, უსვენარ თერგჩრ კი კალმანხი რცის! რაი არნ მშვიდბა ცოცხვალ კაცთანთვის? რაი არნ მტერობა თუ ქრი ქრობს? ცარალ მშვიდბა მიწაჩიც გვეყრფის.

— მტერი რომ დაგეცემოდათ, აგიკლებდათ და ცოლ-შვილს გიწიოკებდათ ხოლმე?

— აწრნა მავალე სვამეხი უფორს გვაწიოკებს, უფორსს სახლს გვრკლებს. აღრრდა მტერს მანინც თარ-ხრმანლით შევეთამაშით, ვიგერიებდით, სვამეხს რაი ქყვის, ვერ მოსაგერიებელ, ვერ შესათამაშებელ? აღრრდა მტერთან ბრძოლაჩი, სწორების ჯობინობაჩი, სანხელ ვშარბდით, სვამეხთან ვაჟანი რაი სანხელ ჩამორჩების? აღრრდა, მართალ ხარნ, მტერ რყვის, ერთგულთა ვაჟანთა ჩუქებაც დიდ-რყვის: ადგილ-მანმულ ებოძვის, თარხნობანი მიეწყეებოდის. აგერნა თერგ-კიდურზედ ხელთ-უქმნი ციხეი ჩნდების. იგ ცრხეი არშრსა ციხედა ცნობრლ არნ.

— როგორ ხელთ-უქმნი?

— ლთით არნ ციხედა, არ შეუვალ, არ შეუღლევ.

— მერე რა უნდა გეთქვა?

— იქანიდ აღრრდა კახთ-ლანშქარ მისეგოდის. ელანშქრნათ, იგ ცრხე ხელთ ეპყროთ. ხევსა შეძრწუნებულს ბატონთან შევლანი ეზრანხნ. მან შველა ვერ მასცის. შაწუხ-

დის უშველი ერი. კახთა ვაჟანი ხევისანი შრავალნი მახრცნეს, მავრდნენ ციხეჩი, ალამნი დასცის. ერთი ყაფრლა პერტარ-ბერ-კაცი, მახევე. ქალაი ჰყოლრა უთხრვარ, მხედ-უნახველ. მან, მახევემ, გაისაურნა¹ კახთ-ლამშქრის დათორბად. მაზრდნა ღვინრი, შავზანა ციხეჩი. თვრსა ქალსა მხედ-უნახველს, მალვინრბა შეუთქენა, უანდერძნა. კახთა ღვინრის მწყურვალთა, ლამაზ ქალაის მზირალთა, თავი იღორნეს, სრულ რთვრნენ ღვინრით. ქალაიმ განახენის ცრხის კარნი, მახევეთ ამცნის მოღორნა კახთ-ლამშქრის, მრვეს მოხევენი, შავეს უგებრად ციხეჩი, დასცის კიჟრნა, კახნი სრულ მთვრალნი მახრცნის. ხელთ რგდის მახევეთ კვლავდა ცრხე. არავეთ ერრსთავს იგ ამცნეს. მან მასცა წყალრბად იმ ქალაის მამას იგ ცრხე, გუჯარიც მასცა...

— ეგ რა ვაჟკაცობა ყოფილა?

— რაიდ არა? ჭკუიანი ვაჟკაცობაი ეგე არნ: საღ ღონეი ვერ ჰღონობს, იქაიდ ხერხს ემუღენის.

— მაგ კახელების ამოხოცვის ამბით რა უნდა გეთქვა?

— აწრნა ყაველნი ქართველნ ძმანებრ ვარნ. არ მტრობით ვისაუბრე კახთათვის. იგ უნდა შემესმრნა, რომ აღრრდა სამსახურს თავვიდევლით, საჩუქარიც, ბოძებაც დიდ-რყვის; სახელით, ვაჟკაცობით სარჩო-საბადებელთ მაშრვერ ვიყვენით, კაცი უბრალად არ წარხდის. აწრნა ტყუობით, მეძაგ-მრუშობით, ფიცთა გატეხვით, ერთ-ურთ ღალატით სარჩო-საბადებელ საშრვერ გაგვიხდნის“.

VIII

მართალია თუ არა ჩემი მოხევე, მე მაგის გასინჯვაში არ შევალ. ან რა ჩემი საქმეა ეგა? მე გაკვრით, როგორც მგზავრი, ვიხსენიებ მას, რაც მისგან გამიგონია.

¹) გაისაურნა---გაისაზრა, მოიფიქრა.

ჩემი ცდა მარტო იმაშია, რომ იმის აზრისათვის იმისივე ფერი შემერჩინა და იმის სიტყვისათვის იმისივე კილო. თუ ეს შევასრულე, ჩემი განზრახვაც შემისრულებია.

ჩემმა მოხვევებმა მე კიდევ ბევრი რამ სხვა მითხრა, მაგრამ ყოველი მისი ნაამბობი დასაწერად არ გამოდგება შემთხვევისა გამო სხვისა და სხვისა... მე მარტო ამას ვიტყვი, რომ იმან თავისი სიტყვით თავის გულის-ტკივილს მიმახვედრა.

მიგიხვდი, ჩემო მოხვევე, რა ნესტარითაც ხარ ნაჩხვლეტი. ჩვენი თავი ჩვენადვე გვეყუდნესო“ — სიტყვი შენ და მე გავიგონე. მაგრამ გავიგონე თუ არა, რაღაც უეცარმა ტკივილმა ტვინიდან გულამდე ჩამირბინა, იქ, გულში გაითხარა სამარე და დაიმარხა. როდემდის დამრჩეს ეგ ტკივილი გულში, როდემდის? ოხ, როდემდის, როდემდის?.. ჩემო საყვარელო მიწა-წყალო, მომეც ამისი პასუხი!..

1861 წ.